

KASVATUS & AIKA

ARVOSTELUT

<https://doi.org/10.33350/ka.177152>

Väitös historiasta vallan ja kasvatuksen välineenä

Simo Mikkonen

Arvosteltu teos: Marti, A. (2025). Suomen historia avoimena ja suljettuna kertomuksena. Jännitteet virallisen historiakulttuurin tavoitteiden, tuotannon ja vastaanoton välillä. Dissertationes Universitatis Helsingiensis 316/2025. s. 141. <http://hdl.handle.net/10138/600693>

Historiasta on tullut viime vuosina jälleen kovin ajankohtaista. Niin Venäjä, Yhdysvallat kuin monet itäisen Euroopan valtiot ovat alkaneet muokata historiatulkintoja mieleisikseen vastoin alan ammattilaisten näkemyksiä. Museoiden näyttelyitä muutetaan, historianoppi-kirjoja kirjoitetaan uusiksi ja valtion ajamasta poikkeavat näkemykset tyrmätään propagandana tai vääristelynä. Pyrkimyksissä korostuu valtiojohtoisuus. Vaikka toimet näyttäytyvätkin erityisen räikeinä viime vuosikymmenten rauhallisemman kauden jälkeen, ei ilmiö ole uusi. Historia on ollut koko olemassaolonsa ajan sekä vallastaan kiinnipitävien hallitsijoiden että heitä haastavien ryhmien työväline. Historia nousi kukoistukseensa nationalismin rinnalla, eikä ole sen koommin onnistunut kunnolla räpiköimään siitä eroon. Tässä suhteessa Aleksi Marti on valinnut väitöskirjälleen ajankohtaisen ja tärkeän tutkimusaiheen muistuttaen meitä siitä, että Suomessakin nationalismi kummittelee Suomen historiasta rakennettujen kertomusten taustalla.

Martin väitöskirja koostuu kolmesta suomenkielisestä artikkelista, joita sitoo yhteen yli satasivuinen johdanto-osuus. Yksi artikkeleista, yhdessä Johanna Norpan ja Tanja Taivalan-tin kanssa kirjoitettu ”[Läntinen identiteetti, tiedonalakohtaiset taidot vai historian käytön ymmärtäminen? Opetussuunnitelmat historianopetuksen orientaatioiden ristipaineissa](#)”, on julkaistu aiemmin tämän lehden numerossa 2/2020. Väitöskirjan toinen artikkeli, ”Kerron-nalliset malliskeemat lukiolaisten toista maailmansotaa koskevissa historiakäsityksissä” on julkaistu *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa 1/2024. Kolmas artikkeli, yhdessä Mari Viita-Ahon kanssa kirjoitettu ”Kansallismuseo yhteisöllisen muistamisen paikkana, on osa toimitettua kokoelmaa *Kertomuksia kansakunnasta. Suomi ja suomalaisuus muuttuvassa historiakulttuurissa* (Gaudeamus, 2024). Käsittelen arviossa väitöskirjaa ennen kaikkea kokonaisuutena.

Kaikki kolme artikkelia lähestyvät kansallisen historian problematiikkaa eri näkökul-mista tarkastellen sen eri ilmentymiä erityisesti osana virallista historiakulttuuria. Marti tar-kastelee virallisen historiakulttuurin tavoitteita, tuotantoa ja vastaanottoa ja arvioi näitä kansallisen kertomuksen käyttötapaa vasten. Käytetäänkö kansallista kertomusta inklusiivi-sesti vai eksklusiivisesti? Kuinka voimakkaasti kansallinen kertomus rajaa ulkopuolelleen

esimerkiksi erilaiset vähemmistöt, vai antaako se niille mahdollisuuden kytkeä itsensä esitettyyn kertomukseen? Tutkimuskysymys on relevantti paitsi tutkimuksellisesti myös yhteiskunnallisesti. Tarkastelemalla Suomen historiasta rakennettujen kertomusten ajallisia juuria sekä niiden tuottamista ja vastaanottoa tässä ajassa Martin väitöskirja tuottaa arvokasta tietoa yhteiskunnan eri toimijoille opettajista ja museoalan työntekijöistä poliittisiin päätöksentekijöihin ja virkamiehiin.

Tutkimuskysymys on muotoiltu yksiosaiseksi, ja se fokuoittuu virallisen historiakulttuurin tavoitteisiin, tuotantoon ja vastaanottoon kansallisen kertomuksen osalta. Tutkimuskysymys itsessään on toimiva ja hyvin muotoiltu. Vaikka virallinen historiakulttuuri on käsitteenä laajempi, Marti rajaa aihettaan onnistuneesti kouluopetukseen ja museotyöhön. Rajausta ei väitöskirjassa varsinaisesti perustella, vaan lähinnä todetaan, että fokus on valtion suorassa ohjauksessa toimivissa instituutioissa. Huomiota olisi voinut kiinnittää myös siihen, mitä on rajattu pois, miksi ja mitä tästä mahdollisesti seuraa. Kiinnostava kysymys on esimerkiksi se, kuinka paljon epävirallinen historiakulttuuri ohjaa tai vaikuttaa viralliseen historiakulttuuriin. Kävimme aiheesta keskustelua itse väitöstilaisuudessa, jossa Marti perusteli valintansa hyvin. Pääasiallisesti aiheen valinta ja tutkimusongelman muotoilu ovat toimivia ja soveltuvat hyvin väitöskirjaan. Väitöskirja rakentaa myös onnistuneesti aieman, erityisesti Suomessa tehdyn historiakulttuuria ja historian myyttejä käsittelevän tutkimuksen pohjalle.

Yksi väitöskirjan keskeisistä ansioista on moniulotteisuus: se yhdistää historiallisen ja kasvatustieteellisen näkökulman ja tukee tehtyä analyysia niin teoreettisella keskustelulla kuin empiirisellä aineistolla. Työ asettuukin tieteenalojen väliselle alueelle. Se käsittelee toisaalta historianfilosofia kysymyksiä, toisaalta tuottaa historiandidaktiikan ja historianopetuksen kehittämisen kannalta tärkeää tietoa. Lisäksi työssä liikutaan muistitietotutkimuksen kentällä. Martin oma tausta historianopettajana antaa työille hyvän ja käytännönläheisen lähtökohdan. Käytännön työssä hankitut havainnot ovat osaltaan toimineet lähtökohdana tutkimukselle, mutta ne auttavat myös sitomaan tutkimusta yhteiskunnalliseen kontekstiin.

Väitöskirjan teoreettinen lähtökohta on historian kertomuksellisen luonteen purkamisessa. Työn teoriaosuudessa sosiokonstruktivismia ja historian kielellistä käännettä esitellään onnistuneesti, mitä voi pitää yhtenä väitöskirjan vahvuuksista. Toisaalta teoriaosuuden kytkös varsinaiseen analyysiin ja omiin havaintoihin jää hieman ohueksi. Vaikka teorioiden esittelyä itsessään voi pitää onnistuneena, aineiston käsittelyssä historiateoreettinen viitekehys jää taustalle, eikä siihen myöskään palata tulosten käsittelyssä tai pohdinnassa. Marti jättääkin avoimeksi, olisiko väitöskirjalla ollut annettavaa myös historiateoreettiselle keskustelulle. Teoreettisen viitekehyksen kannalta keskeisten auktoriteettien, kuten Hayden Whiten, Frank Ankersmitin ja James Wertschin ajatusten roolia nimenomaan Martin väitöskirjan ja tulosten tulkinnan kannalta olisi voinut tuoda eksplisiittisemmin ja kriittisemmin esille.

Väitöskirjan keskiössä on historian kertomusrakenne, joka on oppialalle sekä siunaus että kirous, kuten Marti hyvin osoittaa. Toisaalta kertomus tekee historiasta kiinnostavaa ja suurelle yleisölle ymmärrettävää. Kertomusrakenne on ihmiselle luontainen tapa omaksua asioita. Samalla vastaan tulee kysymys totuudesta ja mahdollisuudesta tuottaa menneisyyttä koskevaa tietoa. Martin lainaa väitöskirjassaan filosofi Alasdair MacIntyreä, joka on todennut ihmisen olevan pohjimmiltaan tarinoita kertova eläin. Lainaus kuitenkin jatkuu niin, että MacIntyre toteaa ihmisen pyrkivän tarinoillaan totuuteen. Pyrkimys totuuteen nouseekin Martin väitöskirjassa esille useaan otteeseen. Pohjimmiltaan kyse on historian tieteenalan totuuskäsityksestä; siitä, onko olemassa yksi objektiivinen totuus menneisyydestä, vai

onko historia pohjimmiltaan vain tulkintaa menneisyydestä. Vaikka harva historiantutkija tänä päivänä ainakaan julkisesti on sitä mieltä, että historian on mahdollista saavuttaa objektiivinen totuus, käsitys elää yhä vahvana historiakulttuurissa, kouluopetus mukaan luettuna. Tutkimusalan jaettu käsitys on, että historia tavoittelee menneisyyden ymmärtämistä, vaikka siitä on mahdollista nähdä vain heijastuksia. Moni oppikirja, museonäyttely – ja suuri yleisö – näyttäisi kuitenkin yhä uskonan siihen, että historian ydintä ovat kiistämättömät faktat menneisyydestä. Juuri tästä ristiriidasta kumpuavat nykyiset historiakiistat, jotka tekevät Martin väitöskirjasta niin ajankohtaisen.

Kertomuksen ja historiakulttuurin ohella väitöskirjan keskeisiin käsitteisiin kuuluu myös narratiivi. Pääsääntöisesti väitöskirja käsittelee ja avaa käsitteitä onnistuneesti, mutta ennen kaikkea niiden operationaalistaminen suhteessa aineistoon on toimivaa. Ainoa käsitteisiin liittyvä selkeämpi ongelma on työn kannalta toissijaisten käsitteiden – kuten myytin ja kollektiivisen muistin – käyttö, joka olisi voinut olla systemaattisempaa suhteessa tehtyyn analyysiin. Myös valittujen käsitteiden suhteesta viralliseen ja epäviralliseen historiakulttuuriin olisi mieluusti kuullut enemmänkin. Välillä joitakin käsitteitä, kuten narratiivi ja kertomus, käytetään myös ristiin ilman, että asiaa kovin selkeästi perustellaan lukijalle. Lopulta kyse on kuitenkin varsin vähäisestä horjunnasta suhteessa yleisesti varsin onnistuneeseen käsitteiden käyttöön, joka monitieteisessä työssä on tyypillisesti haastavaa.

Työn analyysin osalta malliskeemoilla ja myyttien käsittelyllä on merkittävä rooli. Näistä käyty keskustelu on työssä kiinnostavaa ja aivan keskeistä antia, mutta paikoin niiden epistemologinen tausta jää erilleen tutkimuksen teoreettisesta keskustelusta. Tämän kytköksen vahvistaminen olisi ollut yksi keino lisätä vuoropuhelua työn teoreettisen taustan ja analyysin välillä. Malliskeemat toimivat Martin väitöskirjassa työkaluna, jonka avulla havaintoja kategorisoidaan ja käsitteellistetään, mutta niillä on merkitystä myös tutkimuksen tuloksina. Esiteltyjen skeemojen avulla on mahdollista jäsentää suomalaiskansallista historiakeskustelua ja erityisesti historiakulttuuria laajemminkin.

Työssä käytetty aineisto on monipuolista. Ensimmäisessä artikkelissa toteutettu kansallisten opetussuunnitelmien analyysi yhdessä toisen artikkelin opetuskokeilun sekä kolmannen artikkelin museonäyttelyn analyysin ja siihen liittyvien haastatteluiden kanssa tuottaa rikkaan kuvan virallisen historiakulttuurin toiminnasta ja vastaanotosta. Ensimmäistä artikkelia varten Marti (yhdessä Norpan ja Taivalantin kanssa) analysoi käytössä olevat opetussuunnitelmat ja niiden taustalla vaikuttavat historiakäsitykset ja teoriat. Toista artikkelia varten toteutettu opetuskokeilu taas nostaa esiin niitä tapoja, joilla nuoret menneisyyttä jäsentävät, ja tarkastelee millaiseen historiakertomukseen he ovat kasvaneet. Toisaalta aineisto herättää kysymyksen siitä, kuinka paljon koulu ja rajallinen historianopetuksen tuntimäärä voivat lopulta vaikuttaa nuorten käsityksiin suhteessa muuhun historiakulttuuriin.

Kolmannessa artikkelissa fokuksessa on Kansallismuseon *Suomen tarina* -näyttely, joka rakennettiin Suomen itsenäisyyden satavuotista taivalta silmällä pitäen. Artikkelin keskeinen aineisto kerättiin näyttelyyn tuoduilta venäjänkielisiltä, joita haastateltiin heidän näkemysistään ja kokemuksistaan näyttelyn sisällöistä ja tulkinnoista. Asetelma on erittäin kiinnostava, koska Suomen historian kertomusta on lähdetty aikanaan rakentamaan nimenomaan Venäjän toiseuden kautta. Kokonaisuutena voidaan todeta, että väitöskirjan aineistot ovat monipuolisia, minkä ohella niitä käytetään väitöskirjassa pääsääntöisesti erittäin hyvin ja onnistuneesti.

Väitöskirjan keskeisenä antina on kouluopetuksen ja museoinstituutioiden välittämän virallisen historiakulttuurin kytkeminen osaksi laajempaa yhteiskunnallista keskustelua menneisyydestä. Väitöskirjassa olisi kuitenkin voinut tehdä vielä rohkeampia linjavetoja

sen suhteen, miten tuloksia olisi mahdollista jalkauttaa ja hyödyntää käytännön politiikassa, koulutuksessa ja museotyössä. Väitöstilaisuudessa käymämme keskustelu toi kuitenkin esille sen, että väittelijä hahmotti hyvin tutkimuksensa yhteiskunnalliset ulottuvuudet. Esiin nousi myös se, että nyt tarkastellun virallisen historiakulttuurin rinnalla elää ja vaikuttaa yhä voimakkaampi epävirallinen historiakulttuuri, joka voi merkittävällä tavalla muokata kansallisia kertomuksia. Tämän ulottuvuuden tarkastelu olisi tulevaisuudessa tutkimuksissa tärkeää, aivan erityisesti nykyisen poliittisen ilmapiirin ja totuudenjälkeisen keskustelun kontekstissa. Myös historian oppiaineissa olisi syytä panostaa aiempaa enemmän historian käytön ja historiakulttuurin kysymysten tarkasteluun.

Martin tutkimus on akateemisesti vakuuttava kokonaisuus, joka on kirjoitettu erittäin hyvällä suomen kielellä ja siten, että sen tulokset ovat myös tieteenalaan vihkiytymättömän lukijan hyödynnettävissä. Väitöskirja avaa uusia polkuja historiallisen tiedon yhteiskunnallisen aseman tutkimukseen.

Yhteenvedona voidaan todeta, että Martin väitöskirjaksi tarkoittama tutkimus on laaja-alainen ja merkityksellinen puheenvuoro, joka tuo uutta tietoa suomalaisen virallisen historiakulttuurin tavoitteista, tuotannosta ja vastaanotosta.

Simo Mikkonen on sosiokulttuurisen muistamisen professori Itä-Suomen yliopistossa ja toimi Martin vastaväittäjänä.